

5. Розенблїт В. Українець, закоханий в іслам. Про значення науково-інтелектуальної спадщини Мухаммада Асада в осмисленні актуальних проблем сучасного розвитку / В. Розенблїт // День. – 2013. – № 99 (11 червня).
6. Кабо В. Р. Происхождение религии: история проблемы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aboriginals.narod.ru/origins_of_religion13.htm
7. Елфимов А. Л. Клиффорд Гирц: эволюция антропологических взглядов, 1950–е –1980–е гг. / Елфимов А. Л. Дисс. канд. ист. наук. – М.: Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, 2006. – 190 с.
8. Миськова Е. В. Внутривидисциплинарная критика англо-американской антропологии в 80–90–е гг. XX в. / Е. В. Миськова. Дисс. канд. ист. наук. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2004. – 240 с.
9. Асад Т. Мусульмане как «религиозное меньшинство» в Европе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/pole/Musul-man-e-kak-religioznoe-men-shinstvo-v-Evropе>
10. Asad T. Formations of the secular / Talal Asad. – Stanford, CA: Stanford University Press, 2003. – 269 p.
11. Асад Т. Что могла бы представлять собой антропология секуляризма? / Талал Асад. Пер. с англ. Д. Узланер // Логос. – 2011. – № 3. – С. 56–99.
12. Узланер Д. Введение в постсекулярную философию / Д. Узланер // Логос. – 2011. – № 3. – С. 3–32.
13. Краничкін Д. Критика и поликлиника / Д. Краничкін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://censura.ru/articles/critiquesecular.htm>
14. Asad T., Scott D. Appendix: The Trouble of Thinking: An Interview with Talal Asad / T. Asad, D. Scott // Powers of the Secular Modern: Talal Asad and his Interlocutors / Eds. D. Scott and Ch. Hirschkind. – Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2006. – P. 243–303.
15. Asad T. Two European Images of Non-European Rule / T. Asad // Anthropology and the Colonial Encounter / Ed. By T. Asad. Ithaca Press, 1973. – P. 103–118.
16. Asad T. Anthropology and the Analysis of Ideology / T. Asad // Man. –1979. –Vol. 14, No. 4 (Dec.).– P. 607–627.
17. Саїд Е. Орієнталїзм / Е. Саїд. – К. : В-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 511 с.
18. Шандыбин С. А. Постмодернистская антропология и сфера применимости ее культурной модели / С. А. Шандыбин // Этнографическое обозрение. – 1998. – № 1. – С.14–27.
19. Asad T. Modern Power and the Reconfiguration of Religious Traditions: An Interview by Saba Mahmood / T. Asad // Stanford Humanities Review. – 1995. – Vol. 5 (no.1). – P. 1–16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stanford.edu/group/SHR/5-1/text/asad.html>
20. Asad T. The Concept of Cultural Translation in British Social Anthropology / T. Asad // Writing Culture / Eds. J. Clifford and G. E. Marcus. – Berkeley, CA: University of California Press, 1986. – P. 141–164.
21. Asad T. Genealogies of Religion : Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam / T. Asad. – Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1993. – 344 p.

Петрушкевич А.В.

УДК 130.2

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ІМПЛІКАЦІЇ ТЕОРІЇ НЕСВІДОМОГО В ПРАЦЯХ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ

***Анотація.** У статті аналізується розгляд проблематики взаємодії свідомого і несвідомого в структурі культуротворення у працях представників франкфуртської школи, зокрема Г. Маркузе, М. Хоркхаймера та Т. Адорно. Автор приходить до висновку, що основне місце в подальшій розробці психоаналітичної парадигми займає виявлення соціальної і культурної детермінованості свідомого і несвідомого.*

***Ключові слова:** свідоме, несвідоме, Г. Маркузе, М. Хоркхаймер, Т. Адорно, франкфуртська школа, культура, культуротворча діяльність, культуріндустрія.*

***Аннотация.** В статье анализируется рассмотрение проблематики взаимодействия сознательного и бессознательного в структуре культуротворческой деятельности в работах представителей франкфуртской школы, в частности, Г. Маркузе, М. Хоркхаймера и Т. Адорно. Автор приходит к заключению, что основное место в последующей разработке психоаналитической парадигмы занимает выявление социальной и культурной детерминированности сфер сознательного и бессознательного.*

***Ключевые слова:** сознательное, бессознательное, Г. Маркузе, М. Хоркхаймер, Т. Адорно, франкфуртская школа, культура, культуротворческая деятельность, культуриндустрия.*

***Summary.** The article analyzes the consideration of the problems of interaction of conscious and unconscious in the structure of cultural activities in the writings of theorists of the Frankfurt School, particularly Herbert Marcuse "One-Dimensional Man", "Eros and Civilization", Max Horkheimer "Eclipse of Reason", "Dialectic of Enlightenment" and Theodor Adorno "Negative dialectics".*

Marcuse's critique of Freudianism is simultaneously a critique of contemporary Neo-Freudianism : offering his own review of classical psychoanalysis in the social and historical line, he does not attempt to desexualize or debiologize it, but, vice versa, – proclaims the liberation of Eros as prerequisite for non-repressive culture and realizing the idea "great refusal".

Horkheimer also does not consider that it is necessary to review the sources of unconscious toward its desexualization, cause only unconscious has the potency to resist the pressure of "social processes", that

completely enslaved mind. In this case, according to the philosopher, would be disturbed the balance in the interaction of conscious and unconscious and the man would turn in "shadow of culture".

Similar opinions are expressed by Theodor Adorno, which emphasizes not only the need to incorporate social and cultural sources of the unconscious, but also the necessity for confrontation to contemporary cultural situation. The scientist says, that the process of cultural activities has become a cultural industry, that introduces its values, behaviors, creates needs and solve them.

The author concludes that the main theme in the further development of psychoanalytic paradigm in the writings of the Frankfurt School is the revealing of social and cultural determinism of conscious and unconscious.

Keywords: *conscious, unconscious, Herbert Marcuse, Max Horkheimer, Theodor Adorno, Frankfurt School, culture, cultural activities, culture industry.*

Проблема взаємодії свідомого та несвідомого в культуротворчому процесі займає одне з центральних місць у фрейдизмі. У значній мірі саме в зв'язку з фрейдівським розумінням несвідомого – ствердженням або запереченням його – проходила подальша розробка цієї проблеми. Класичний фрейдизм – це струнка, послідовна система зі своєю внутрішньою логікою. Але подальший розвиток наук: біології, антропології, фізіології, психології, медицини, соціології та інших, не міг не торкнутися його принципів і концепцій, не підірвати його засад і не поставити під загрозу всю його структуру. Виникла потреба переоцінити низку його положень, узгодити їх з сучасним науковим знанням, що призвело зрештою до ревізії класичного фрейдизму і до виникнення неофрейдизму, фрейдомарксизму, течій, які так чи інакше пов'язані із проблематикою несвідомого.

Особливе місце в подальшому розвитку філософії психоаналізу займає соціально–культурна критика концепції свідомого і несвідомого, яка, в одних випадках, мала на меті подолати біологізм та пансексуалізм ортодоксального фрейдизму, а в інших – навпаки, підкреслювалася важливість збереження фрейдівського розуміння несвідомого. Проте, в обох варіантах виявлялася соціальна і культурна детермінованість несвідомого.

В даній статті увага буде зосереджена на доробку представників франкфуртської школи, а саме, – Г. Маркузе «Одномірна людина», «Структура інстинктів та суспільство», М. Хоркхаймера «Затьмарення розуму», «Діалектика просвітництва» та Т. Адорно «Негативна діалектика».

Г. Маркузе отримавши філософську освіту в університеті Фрайбурга у 1922 році здобуває ступінь доктора. Під керівництвом М. Гайдеггера, який справив на нього чималий вплив, працює над габілітацією «Онтологія Гегеля і теорія особистості» та захищає її у 1932 році. Паралельно працює в Інституті соціальних досліджень з М. Хоркхаймером та Т. Адорно.

Критика класичного фрейдизму носить у Г. Маркузе інший характер, аніж у Е. Фромма. Якщо останній намагаючись зменшити роль біологічного та сексуальності в природі несвідомого, приходять до необхідності виокремлення соціального несвідомого, то перший навпаки приймає систему З. Фрейда в чистому вигляді даючи їй власну інтерпретацію: «Біологізм» Фрейда у своєму глибокому вимірі є соціальною теорією, проте її соціальність постійно вихолощується неофрейдистськими школами. Зміщуючи акцент з несвідомого на свідоме, з біологічних чинників на культурні, вони відривають суспільство від його коріння в людських інстинктах і розглядають його на рівні, на якому воно протистоїть індивідові як готове «середовище», уникаючи питання про його походження та легітимність» [3, с. 25].

Пропонуючи власну ревізію фрейдизму в соціально–історичному руслі Г. Маркузе водночас стає в опозицію і до решти неофрейдистських шкіл. Свою концепцію несвідомого він розвиває кардинально протилежним шляхом, ніж Е. Фромм: не прагне «покращити чи виправити концепції З. Фрейда, а натомість розкрити їх філософські та соціальні імплікації» [там само, с. 26].

В той час як Е. Фромм намагається довести, що зміст несвідомого полягає переважно у його соціальній природі наповнення, а біологічні інстинкти, притаманні людині, є усього лиш незначною часткою її сутності, Г. Маркузе, навпаки, стверджує, що вже сам «біологізм» людини є за своєю суттю соціальним і підлягає пригніченню не внаслідок несумісності із успішною соціальною організацією загалом, а у зв'язку із конкретним її проявом. Він виходить з того, що ставить під сумнів тезу засновника психоаналізу про неминуче протиріччя між природними бажаннями людини і культурою.

У праці «Структура інстинктів та суспільство. Філософське дослідження вчення Зигмунда Фрейда» Г. Маркузе порушує питання чи дійсно основний принцип людської цивілізації полягає у взаємозалежності культурного прогресу та підкоренні індивіда соціальними силами, відношеннях між свободою і репресією, суб'єктом і об'єктом, пануванням і підкоренням? Чи можливо таке відношення впливає зі специфіки конкретно історичної культурної організації людського існування? Використовуючи фрейдівську термінологію, чи є конфлікт між принципом задоволення і принципом реальності настільки непримирним, що потребує репресивної трансформації структури інстинктів людини? Чи можлива така концепція цивілізації, яка б не потребувала репресивних зусиль стосовно людини? На останнє питання філософ дає ствердну відповідь: «сама репресивна цивілізація поступово накопичує досягнення, які врешті–решт мають забезпечити умови для скасування репресії» [3, с. 24].

Г. Маркузе пропонує соціальну інтерпретацію теорії несвідомого З. Фрейда крізь призму двох її принципів: принципу реальності (соціальний примус у формі «Над–Я») та принципу задоволення (реалізація бажань, які містить «Воно»). В той час як у класичному психоаналізі принцип реальності застосовується до будь–якого суспільства, тобто є позачасовим, Г. Маркузе вважає, що є він історичним, тобто може використовуватися лише по відношенню до конкретного типу суспільства.

Для того, щоб показати, що зміст біологічних інстинктів історично розвивається і їх подальша динаміка відбувається вже у перетворених формах соціальності, Г. Маркузе вводить наступні поняття: «додаткове пригнічення» (надрепресія), обмеження, що накладаються суспільною владою; принцип продуктивності:

панівна історична форма принципу реальності [3, с. 50]. Якщо первинне пригнічення, яке описував З. Фрейд і пов'язував його з культурою є виправданим, оскільки репресія необхідна для закріплення існування людства в цивілізованій формі, то додаткове політичне, економічне пригнічення, яке базується на характері виробництва та організації праці, виправдати неможливо.

Г. Маркузе приходиться до висновку, що в умовах «тотального відчуження» конфліктна ситуація, про яку писав З. Фрейд, розгортається на іншому рівні: «не між працею (принцип реальності) і Еросом (принцип задоволення), а між відчуженою працею (принцип продуктивності) і Еросом» [3, с. 60]. Сенс введення нових термінів полягає у тому, щоб показати, «що вільний Ерос не перешкоджає стійким цивілізованим суспільним відносинам, а відштовхує лише надрепресивну організацію суспільних відносин» [там само, с. 56].

Продовжуючи послідовну критику теорії взаємодії свідомого і несвідомого як класичного психоаналізу, так і її неофрейдських інваріантів Г. Маркузе виступає противником загальної тенденції до дебіологізації та десексуалізації несвідомого. «Культура постійно потребує сублимації і десексуалізації і цим самим послаблює Ерос, що її створює, і звільняє руйнівні імпульси. Це загрожує цивілізації розпадом інстинктів, причому потяг до смерті прагне взяти гору над інстинктами життя. Відтак цивілізація рухається до самознищення, оскільки в її основі лежить прогресуюча відмова від задоволення потреб» [там само, с. 89]. Необхідність десексуалізації наявна лише в репресивному суспільстві, оскільки в «нерепресивних умовах сексуальність виявляє тенденцію до того, аби розвинути в Ерос» [там само, с. 202].

Побудувати нерепресивну цивілізацію можливо завдяки зверненню до фантазії, яка вільна від зовнішнього тиску, саме вона «пов'язує глибокі шари несвідомого з вищими продуктами свідомості (мистецтво), мрію з дійсністю; вона зберігає архетипи роду, сталі, проте витіснені уявлення колективної та індивідуальної пам'яті, табуовані образи свободи» [там само, с. 136].

Фантазія, зазначає В.М. Лейбін, стає для Г. Маркузе тією областю, з якої черпаються сили звільнення. Якщо розум уособлює «раціональність принципу продуктивності», то фантазія висловлює протест проти всіх проявів розуму, який в сучасну епоху став «репресивним». Він сприймає фантазію як сферу людської діяльності, де наявна «істина Великої Відмови», тобто відмови від «репресивного розуму» і «репресивно-цивілізації» [2, с. 375].

Його ідея «Великої Відмови», ухилення від суспільних відносин і необхідних зв'язків, розпочавшись на рівні політичному та соціальному, повинна дійти до найглибшого пласту людської природи – до структури вітальних інстинктів і потягів. Вона повинна «революціонізувати» ці структури і забезпечити повну і остаточну емансипацію «принципу задоволення» (Ероса) і «ліквідацію принципу реальності». Звільнений Ерос і буде тим гарантом соціальних, економічних, політичних перетворень, які дозволять здійснити дійсне звільнення людства.

Таким чином, Г. Маркузе описав соціальні основи несвідомого не вдаючись до практики необхідності придушення сексуальності, яка базувалася на безальтернативному антагонізмі принципу задоволення та принципу реальності, розв'язавши даний конфлікт на користь Еросу, який наділив культуротворчою силою.

Поряд з неофрейдистами та фрейдомарксистами представники франкфуртської школи теж використовували теорію несвідомого в аналізі сучасної культурної ситуації, в контексті представленої ними критичної теорії суспільства.

Якщо у Г. Маркузе критика фрейдівської концепції несвідомого засновується а перегляді двох принципів: реальності і задоволення, то М. Хоркхаймер вибудовує власну теорію несвідомого переосмислюючи значення едипового комплексу в соціокультурному процесі.

Психоаналітичні ідеї органічно включені в міркування М. Хоркхаймера про проблеми раціональності в сучасній індустріальній культурі, відносинах між людиною та природою, сциентистською помилкою розуму, яка призводить до масового безумства і тотальної параної. В книзі «Потьмарення розуму» («Eclipse of the Reason») він апелює до психоаналітичних концепцій, які стосуються дитячо-батьківських комплексів, через призму яких З. Фрейд намагався пояснити як власне психічні процеси, так і явища культурного рівня. Відповідно до поглядів М. Хоркхаймера дитина наділяє батька надприродною силою, переносить цей образ у зовнішній світ, намагається подолати своє безсилля шляхом підкорення та руйнування природи і, відчуваючи ненависть до свого батька, переводить це почуття в обурення проти самої цивілізації [7].

Основна проблематика, над якою розмірковує М. Хоркхаймер – антиномія між суб'єктом і об'єктом. Дана дихотомія може бути пояснена з точки зору визнання смислоутворюючої, свідомої діяльності людини і стихійної, несвідомої її організації в суспільстві. Справа тут вже не в антагонізмі між людиною і суспільством, а у протиріччі між свідомим, розумним індивідом і несвідомими відносинами, які складаються в процесі трудової діяльності людей.

Якщо у З. Фрейда внутрішній світ людини – це площина постійних конфліктів між Воно, Я та Над-Я, де несвідоме представлене у Воно як стихійна, деструктивна сила та у Над-Я, як внутрішня система норм сформованих під впливом суспільства, то М. Хоркхаймер виносить деструктивне несвідоме за межі людини – у сферу суспільних процесів, які виступають як стихійні. Тому він співвідносить руйнівні тенденції людської цивілізації не стільки з фрейдівським Воно, скільки з Над-Я, яке виступає джерелом ворожих, деструктивних імпульсів людини.

Частково користуючись другою топікою З. Фрейда М. Хоркхаймер розглядає відносини між Я та Над-Я в контексті постаті батька і сина. Він проводить паралелі між міркуваннями З. Фрейда про «сублимації сексуальних потягів» і «принцип реальності» з індустріалізмом, який підкорює сексуальні відносини на користь соціального панування [7, с. 111], і з духом комерційної культури, яка стала суттю взаємовідносин між людьми.

Таким чином, концепція несвідомого М. Хоркхаймера швидше корелює з її фрейдівським розумінням і постає як критика неофрейдистських тенденцій. Мислитель описує індустріальне суспільство як тотально нездорове, яке змушує індивіда мислити та діяти в заданих межах, робить з нього інструмент, витісняючи його власні судження, фантазії, творчу активність. За таких умов, коли Я нездатне протистояти Над-Я, яке його повністю поневолює, М. Хоркхаймер не вбачає за необхідне вдаватися до ревізії джерел несвідомого в бік його десексуалізації, адже саме таке несвідоме містить потенцію протистояти тиску «соціальних процесів, які повністю поневолили розум» [7, с. 21].

Чимало вчених (особливо К. Хорні), які використовували фрейдівську теорію несвідомого в дослідженні соціальних і культурних явищ намагалися реформувати класичний психоаналіз, позбувшись сумнівних гіпотез про «едипів комплекс», лібідозних потягів, які визначають хід розвитку людської культури, зменшити вплив біологічної сексуальності та водночас акцентувати увагу на соціокультурному середовищі людини як джерелі формування несвідомого. Навпроти, у Т. Адорно знаходимо критичні зауваження стосовно подібних тенденцій, які були висловлені в статті «Соціологія та Психологія» у контексті вирішення співвідношення між соціологією та психологією [6].

Т. Адорно наполягає на особливій цінності теорії несвідомого класичного психоаналізу, як концепції, яка саме завдяки її акценту на еротичному підґрунті неврозів здатна пояснити сутність внутрішньопсихічних конфліктів та дозволяє співвіднести соціальні принципи витіснення з його психологічними механізмами. З одного боку, філософ, впритул наближається до позиції неофрейдистів, які акцентували увагу на культурній і соціальній несвідомій зумовленості діяльності людини, з іншого, керуючись своєю критичною теорією суспільства, говорить про загальний хворобливий розлад розуму, який призвів до ірраціональної поведінки людства. Тому наголошує не стільки на необхідності врахування соціокультурного джерела формування несвідомого, скільки на необхідності протидії сучасній соціокультурній ситуації. І в даному випадку, єдиним оплотом дослідження суб'єктивності є чиста фрейдівська теорія несвідомого. «Сучасні типи людей характеризуються тим, що їх діяльність мотивується не свідомим, чи несвідомим, а дзеркальними об'єктивними тенденціями автоматизму. Жорстке, тотальне, стандартизоване суспільство обмежує будь-які відмінності, і з цією метою використовує примітивне ядро несвідомого» [6, с. 95]. Сучасному суспільству не потрібна свідомість, воно прагне її усунути. Оскільки свідомість розглядалася як продукт соціальний, а соціум все більше віддалявся від індивіда, маючи пріоритетом досягнення загальних цілей і розглядав людину лише як інструмент, то наслідком постала відчужена свідомість, яка вже не належала суб'єкту, і розглядалася як головний фактор соціального відчуження загалом.

У праці «Діалектика просвітництва», розглядаючи природу виникнення відчуження, Т. Адорно та М. Хоркхаймер прослідковують шлях розуму, починаючи від Ксенофана, який вважав, що раціоналізування світу – це перший крок людини до його підкорення. Результатом цієї хибної раціоналізації стало саморуйнування, знання втратило свою критичну функцію, натомість набуло нової – технічної. Розум став інструментальним, а це значить що його функції – це удосконалення і конструювання тих інструментів для заданих цілей, які контролюються системою. Іншими словами, для нього (розуму) немає більше розумної в собі і заданої для себе цілі, розум є інструментом для покладання найрізноманітніших соціальних цілей [5].

Людина позбавлена здатності до власного фантазування, спонтанної реакції, уяви тому, що культура в яку вона вкорінена «паралізує будь-яку можливість мати такого роду здібності» [5, с. 157]. Культура постає як культуриндустрія – система технологічного суспільства, яка запроваджує свої цінності, моделі поведінки, створює потреби і їх вирішує. Культурна індустрія уніфікує образ життя та мислення, завдяки їй відбувається підміна особистісного загальнозначенням, коли кожного можна замінити, але «індивід, якого можна замінити є абсолютним ніщо» [5, с. 182].

Культурну ситуацію Т. Адорно описує як «тріумф архаїчних імпульсів, перемога Ід над Его, яка співвідноситься з тріумфом суспільства на індивідом» [6, с. 95], ситуацію, коли джерелом творчості постають несвідомі соціальні імпульси, сприйняті творцем, автором, а не його самість. Оскільки Т. Адорно негативно ставився до сучасної йому суспільної організації, тому послідовно зберігає цю позицію і по відношенню до «соціального несвідомого» у трактуванні неофрейдистів. Характерно, що найбільшу заслугу засновника психоаналізу він вбачає в тому, що завдяки розумінню саме лібідозного характеру несвідомого, вдається пояснити природу таких явищ як антисемітизм і фашизм [2, с. 369].

Загалом, Т. Адорно, як і М. Хоркхаймер, наголошує на необхідності критичної оцінки Над-Я, як сфери деструктивного несвідомого сформованого соціальними процесами. «Критика Над-Я повинна в ідеалі бути критикою суспільства, яке створює, продукує саме Над-Я» [1, с. 247]. Шкідливість відсутності подібної критики Т. Адорно відмічає у З. Фрейда: «Пануюча об'єктивність виступає по відношенню до індивідів об'єктивно неадекватною, тому вона реалізується виключно психологічно, через самих індивідів. Психологія З. Фрейда не тільки плете мережу видимості індивідуальності, але й руйнує цю видимість так само ґрунтовно, як філософські та соціальні поняття (і тільки вони). У вченні про несвідоме індивід мінімізований, перетворений в сухий перелік повторюваних констант і конфліктів; в результаті концепція несвідомого разом з презирством до людини руйнує інтерес до конкретного Я; це нагадування про випадковість визначення Я порівняно з дефініцією Воно, про його тонку і ефемерну сутність» [1, с. 314].

В розділі «Міркування про метафізику» «Негативної діалектики» Т. Адорно, аналізуючи відношення культури до несвідомого, яке вона продукує – Над-Я, відмовляє їй у праві на існування внаслідок її недієздатності забезпечення безпечного і вільного існування творчо активного індивіда. «Культура не терпить пам'яті, що зберігається в несвідомому, бо ототожнює цю пам'ять з соціально неприйнятними діями (масові вбивства різних рівнів), проте вони невіддільні від поняття культури. Культура відчуває відразу до смороду, бо сама погано пахне, її палац, як чудово сказано у Брехта, побудований з собачого

лайн. Через роки, після того як ці рядки були написані, Освенцим довів, що культура зазнала краху. Те, що могло статися там, де живі всі традиції філософії, мистецтва і просвітницького знання, говорить про щось значне, а не просто про те, що дух, культура не змогли пізнати людину і змінити її» [1, с. 327]. В цьому контексті можна згадати і відомий вислів Ф. Ніцше: «Моя пам'ять говорить, що я зробив це; моя гордість (психоаналітичною термінологією читай – Над-Я) стверджує, що я цього не робив; моя пам'ять здається» [4, с. 294].

Концепція несвідомого постає у Т. Адорно, з одного боку, як критика ревізії ідей класичного психоаналізу неофрейдистами з наполяганням на збереженні трактування індивідуального несвідомого з його пансексуалізмом, з іншого, як гостре несприйняття його соціального змісту, що проявилось у критиці Над-Я та культури між якими, в певному розумінні можна поставити знак рівності.

Як бачимо, характер соціальних імплікацій фрейдівської теорії несвідомого у розглянутих працях представників франкфуртської школи має загальну спільну тенденцію. Г. Маркузе, пропонуючи власну ревізію ідей З. Фрейда в соціально-історичному руслі, не намагається вдаватися до принципів дебіологізації та десекуалізації, ставлячи під сумнів тезу З. Фрейда про неминуче протиріччя між природними бажаннями людини і культурою. Г. Маркузе приходять до висновку, що подолавши «надрепресію» та ситуацію «тотального відчуження» в сучасній культурі, завдяки слідуванню ідеї «Великої Відмови», слід забезпечити повну і остаточну емансипацію енергії Еросу, який і буде гарантом продуктивної єдності свідомого і несвідомого з подальшим ростом культуротворчої активності спрямованої на соціальні, економічні, політичні перетворення, які дозволять розвинути нерепресивну культуру.

М. Хоркхаймер теж не вважає за необхідне переглядати джерела несвідомого в бік його десекуалізації, адже лише таке несвідоме містить потенцію протистояти тиску «соціальних процесів», які повністю поневолили розум. У такому разі, на думку філософа, порушився б баланс у взаємодії свідомого та несвідомого і людина перетворилася лише на «тінь культури», не здатну на власні судження, фантазії, культуротворчу діяльність.

Схожі думки висловлює Т. Адорно, який наголошує не стільки на необхідності врахування соціокультурного джерела наповнення несвідомого, скільки на потребі протистояння сучасній культурній ситуації. Єдиним оплотом дослідження суб'єктивності є класична фрейдівська теорія взаємодії свідомого і несвідомого.

Т. Адорно приходять до висновку, що процес культуротворення перетворився на культуріндустрію, яка запроваджує свої цінності, моделі поведінки, створює потреби і їх вирішує. Відзначається підміна особистісного загальним, а джерелом творчості постають несвідомі соціальні імпульси, сприйняті творцем, автором, а не його самість.

Таким чином, у працях теоретиків франкфуртської школи прослідковується, з одного боку, ревізія філософсько-культурологічних ідей класичного психоаналізу та, з іншого, критика неофрейдистського тлумачення понять «свідоме» та «несвідоме» у структурі культуротворчої діяльності. Вперше, розрізняється соціальне несвідоме, яке репрезентує примус культурного поля у формі «Над-Я», що продукує обмеження накладені суспільними структурами і «вільне» несвідоме, яке має потенцію протистояти репресивній цивілізації та постає у формі «Воно», Еросу. Як наслідок, свідомість постала відчуженою, вона вже не належала індивіду і розглядалася як головний фактор репресивного тиску. Деструктивні несвідомі сили виносяться за межі людини – у сферу суспільних відносин, саме вони «затемнили розум», який вже не здатен запропонувати вихід із замкнутого кола продукування і репродукування стандартизованого культурного виробництва.

Джерела та література:

1. Адорно Т. В. Негативная диалектика. – М.: Научный мир, 2003. – 374 с.
2. Лейбин В. М. Фрейд, психоанализ и современная западная философия. – М.: Политиздат, 1990. – 397 с.
3. Маркузе Г. Структура інстинктів і суспільство: Філософське дослідження вчення Зигмунда Фрейда / Г. Маркузе. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 248 с.
4. Ніцше Ф. По ту сторону добра и зла / Сочинения. В двух томах: Т. 2. – М.: «РИПОЛ КЛАССИК», 1998. – С. 241–408.
5. Хоркхаймер М. Диалектика просвещения. Философские фрагменты / Макс Хоркхаймер, Теодор Адорно. – М., СПб.: Медиум, Ювента, 1997. – 312 с.
6. Adorno T. Sociology and Psychology [Електронний ресурс] / Theodor Adorno // New Left Review. – 1967. – № 46, – р. 67–80.; № 47, – р. 79–97. – Режим доступу: www.newleftreview.org/?view=12; www.newleftreview.org/?view=13.
7. Horkheimer M. Eclipse of the Reason / Max Horkheimer. – New York: Oxford University Press, 1947. – 205 р.